

GAMTOSAUGINĖ DIREKTYVA AR KRAŠTOTVARKINĖS TRADICIJOS?

Jurgis Bučas

Architektūros ir kraštotvarkos katedra, Kauno technologijos universitetas,

Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas. El. paštas jurgis.bucas@ktu.lt;

KTU Architektūros ir statybos institutas, Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lietuva

El. paštas jbcucas@gmail.com

Įteikta 2007 06 21

Santrauka. Kuršių nerijoje žmonės įsikūrė ketvirtajame tūkstantmetyje prieš Kristų. Visą istorinį laikotarpį pusiasaliui grėsmę kėlė gamtos jėgos. XVI–XVIII a. neapgalvotas nerijos miškų naikinimas atidengė pusiasalio smėlynus vėjo erozijai. XVIII a. smėliu užpustyta 14 gyvenviečių. Kilo grėsmė, kad ir pats pusiasalis bus nupustytas į Kuršių marias. Pasitinkant XIX a., imtasi radikalių priemonių gelbėti vėjo erozijos naikinamą Kuršių neriją. Su didžiule ekologine išmintimi panaudodamas pačios gamtos jėgą (vėją) ir medžiagą (augalus), per XIX a. supustyto jūros smėlio kopose žmogus sukūrė kraštovaizdį, kuris UNESCO Generalinės konferencijos buvo įvardytas pasaulio reikšmės nekilnojamojo kultūros paveldo vertybe ir įrašytas į Pasaulio paveldo sąrašą kaip universalios reikšmės kultūrinis kraštovaizdis, iliustruojantis gamtos ir žmogaus dramatiško sambūvio istoriją.

Nagrinėjama Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio istorinio formavimo ir dabartinio jo tvarkymo veikla, aptariamoms jo kūrimo bei priežiūros tradicijoms ir kaip jos vertinimos rengiant Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo planą bei Neringos miesto savivaldybės bendrąjį planą.

Reikšminiai žodžiai: Kuršių nerija, kultūrinis kraštovaizdis, tvarkymo planas, kraštotvarkinės tradicijos.

1. Įvadas

Istoriškai susiformavę ar sąmoningai žmogaus sukurti (*man-made-up*) kultūriniai kraštovaizdžiai, atitinkantys ekologinius, estetinius, ergonominius ir semantinius gyvenamosios aplinkos reikalavimus, pasaulio paveldo apskaitos ir apsaugos teisėje priskiriami kultūros vertybėms [1].

2000 metų ICOMOS nominacijos įrašyti Kuršių neriją į Pasaulio paveldo sąrašą (Kuršių nerija (Lietuva, Rusija) Nr. 994) identifikacijoje nurodoma: „Iki šių dienų Kuršių nerija išlaikė kultūrinį kraštovaizdį, kuris išsaugo aktyvų socialinį vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje savo tradicijomis ir kuriame vis dar vyksta evoliucijos procesai“.

Pasaulio paveldo ekspertų regioninėje Rytų Europos konferencijoje, 1999 m. vykusioje Varšuvoje ir Paryžiuje, Kuršių nerija buvo įvardyta kaip ryškiausia išskirtinių kultūrinio kraštovaizdžio formavimo (kūrimo) tradicijų teritorija Europoje [2].

2000 m. lapkritį UNESCO Generalinė konferencija patvirtino tokią Kuršių nerijos dosjė: „Kuršių nerija

(Rusijos federacija, Lietuva). Išįsusiame, 98 km ilgio ir 0,4–4,0 km pločio smėlio kopų pusiasalyje žmonės apsigyveno jau priešistoriniais laikais. Visą istorinį laikotarpį pusiasaliui grėsmę kėlė gamtos jėgos. Iki mūsų dienų jis išliko žmogaus, kuris didelėmis pastangomis bandė sustabdyti nerijos eroziją, dėka. Dabartinį Kuršių nerijos kraštovaizdį sukūrė nepaliaujamos žmogaus kovos su vėjo ir vandens stichijomis. Tai rodo nuolatiniai smėlio stabilizacijos, kopų tvirtinimo ir apželdinimo darbai“ [3].

2000 m. lapkričio 27 d.–gruodžio 2 d. Pasaulio paveldo komiteto XXIV sesijoje Cairns, Australijoje, nuspręsta Kuršių neriją įrašyti į Pasaulio paveldo sąrašo kultūros paveldo vertybių dalį kaip unikalaus kultūrinio kraštovaizdžio vietovę, atspindinčią žmogaus ir gamtos dramatiško sambūvio istoriją.

Tik žmogaus ekologinė išmintis, didžiulės fizinės pastangos ir finansinės išlaidos XIX a. leido sukurti kultūrinį kraštovaizdį, kuris vėliau buvo rūpestingai tvarkomas ir palaikomas iki Antrojo pasaulinio karo

ir pokario tragedijų, kurios sunaikino pačią Kuršių nerijos etninę bendriją – kraštovarkinių tradicijų kūrėją ir puoselėtoją [4].

Kraštovarkos tradicijų išsaugojimo, tęstinumo ir perdavimo ateities kartoms problema ypač opi žmogaus suformuoto kultūrinio kraštovaizdžio teritorijose, kuriose vis dar taikomi gamtamoksliniai ir gamtosauginiai prioritetai – *saugoti draudžiant*. Pasaulio paveldosaugos analitikai teigia, kad kultūrinio kraštovaizdžio tvarkymo ir apsaugos procedūrose sėkmę užtikrina veiksmai, paremti *saugomojo tvarkymo* principais – t. y. saugoti naudojant ir tvarkant [5–7]. Kita vertus, vien praeities vertybių fizinio kūno saugojimas kultūrinio kraštovaizdžio saugomas teritorijas paverčia negyvais muziejais ir nepakeliama finansine našta valstybės biudžetui. Socialinės dimensijos, tarp jų ir kraštovarkinės tradicijos tampa esmine kultūrinio kraštovaizdžio priežiūros, naudojimo ir tvarkymo politikos dalimi [6–10].

Kuršių nerijos kultūrinis kraštovaizdis ir jo kūrimo, priežiūros, naudojimo ir tvarkymo tradicija – labai reta ir labai svarbi kultūros paveldo vertybė, atskleidžianti ne tik nenuilstamą žmogaus kovą su gamtos stichija, bet ir kultūrinio kraštovaizdžio kūrimo istorinę patirtį, jo priežiūros, panaudos, tvarkymo, o kartu ir perspektyvines apsaugos gaires.

Rengiant Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo planą bei naująjį Neringos savivaldybės bendrąjį planą, Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio kūrimo, priežiūros, naudojimo ir tvarkymo tradicijos negali būti neįvertintos.

2. Gamtinio kraštovaizdžio destrukcijos pasekmės

XVI–XVIII a. žmogus, sunaikinęs mišką, padėjo vėjui sugriauti per 5000 metų susiformavusį Kuršių nerijos kopų ir miškų gamtovaizdį. Apnuoginta žemė virto pustomo smėlio dykyne, nešančia pražūtį gyventojams. Smėlio audrų aukomis tapo Senoji Nida (1678 m., 1732 m.), Preidynė (1695 m.), Senieji Nagliai, arba Agila (1728 m.), Lotmiškis (1762 m.), Karvaičiai (1797 m.), Senoji Kunca (1825 m.), Gausutė (1830 m.), Nagliai (1846 m.), Naujieji Nagliai (1854 m.), Senoji Pilkopė (1588 m.), Pilkopė (1897 m.), Šarkuva, Smiltynė [11–13]. XVIII a. smėlis palaidojo 14 gyvenviečių (1 pav.). Per keletą XVIII a. dešimtmečių vėjas išpustė beveik visą vakarinę senojo kopagūbrio pusę, sunaikino miškų likučius, už parabolinių kopų supylė naujas smėlio kalvas (2 pav.). Liko tik vaiduokliški sengirių medžių stuobriai [14, 15]. Smėliu nuolat buvo užpustomas senasis nerijos pašto kelias. Smėlio audros kėlė pa-

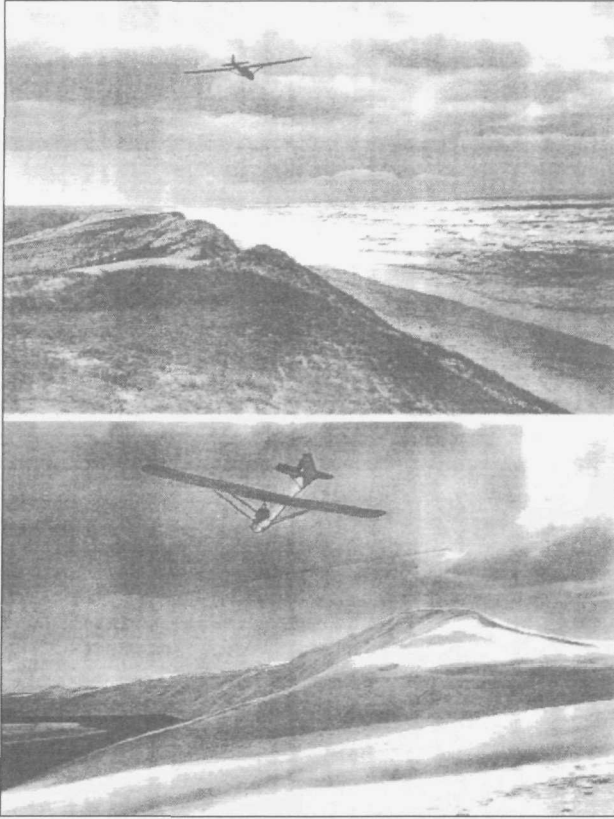
1 pav. Kuršių nerijos kraštovaizdis XVIII a. antroje pusėje: iškirtus miškus, vėjo genamos kopos, paskandindamos smėlyje pomiškį ir gyvenvietes, virto į Kuršių marias

Fig 1. Landscape of the Curonian Spit in the second half of the 18th century: after removal of forest sand dunes under constant pressure of wind covered settlements and remains of forest with sand layer and fell down into the Curonian Lagoon

vojų Klaipėdos uostui. Geologai pranašavo visišką nerijos nupustymą į Kuršių marias per 200–250 metų [16, 17]. Be sąmoningos žmogaus veiklos išgelbėti neriją tapo neįmanoma. Tik po 1869 m. geologo G. Berendo įspėjimo spaudoje Prūsijos vyriausybė ėmėsi ryžtingai įgyvendinti prieš šimtą metų (1768 m.) Wittenbergo universiteto profesoriaus D. J. Titijaus parengtą Kuršių nerijos kompleksinio apželdinimo planą [4].

3. Kultūrinio kraštovaizdžio kūrimo ir tvarkymo tradicijos

Kraštovarkinės juostos. Literatūriniai ir istoriniai šaltiniai [18, 19] teigia, kad Wittenbergo universiteto profesorius D. J. Titijus, parašęs veikalą, kaip sulaikyti „keliaujantį“ smėlį ir sutvirtinti kopas jas apželdinant, nurodė, kad, norint „sutramdyti siaučiančias gamtos

2 pav. Nidos sklandytuvai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje virš XVIII a. tragedijos liudytojų – „mirusiųjų“ ir „keliaujančiųjų“ kopų (nuotrauka M. Kakies)

Fig 2. Sailplanes of Nida in the fourth decade of the 20th century over witnesses of the tragedy of the 18th century: "dead" and "moving" dunes

jėgas ir padėti žmonėms vėl įsikurti šioje smėlio žemėje, kopas reikia apšodinti miškais“.

Pagal 1768 m. Wittenbergo universiteto profesoriaus J. D. Titiaus parengtą nerijos kopų apželdinimo planą, kuriant Kuršių nerijos kultūrinį kraštovaizdį, buvo siekiama:

- suformuoti apsauginį pajūrio pylimą, kuris visiems laikams sulaukytų ir nukreiptų jūros vėją aukštyn;
- miškais apželdinti žemumą (pajūrio palvę), kuri sušvelnintų Kuršių nerijos mikroklimatą;
- sutvirtinti lakų didžiojo kopagūbrio smėlį ir apželdinti kopas, kas visiems laikams pašalintų kaimų užpustymo grėsmę;
- marių pakrantę (pamario palvę) visiems laikams skirti žmonėms gyventi, daržams įrengti, trobesiams statyti.

Šios keturios kraštovarkinės juostos buvo kuriamos siekiant sutramdyti pusiasalį naikinančią gamtos

stichiją ir sudaryti stabilią galimybę žmogui gyventi Kuršių nerijoje [4].

XIX a. per visą pusiasalio ilgį panaudojant vėjo jėgą ir giliašaknius smėliamėgius augalus, didžiulėmis fizikinėmis pastangomis jūros pakrantėje buvo suformuotas 10–12 m aukščio apsauginis pajūrio pylimas [4, 16, 20, 21]. Pirminiu pavidalu apsauginis pylimas iki dabar geriausiai išsilaikė pakrantės ruože tarp Juodkrantės ir Smiltynės. Nidos pliažų ir Preilos–Pervalkos ruožuose pylimas daugiausia deformuotas. Čia jo aukštis dabar tesiekia vos 4 m, o plotis šiuose ruožuose padidėjo net iki 140 m. Vėjo ir potvynių ardomą apsauginį pajūrio pylimą dabar reikia ne tik prižiūrėti, bet ir aktyviai tvarkyti ir atkurti kai kurias jo vietas.

Suformavus apsauginį pajūrio pylimą, sumažėjo palvės ir kupstynės smėlio pustymas, lengviau jas apželdinti. Čia mikroklimatui gerinti buvo sodinami vietinių veislių ir rūšių augalai. Dabar drėgnesnėse vietose susiformavęs pomiškis, savaiminiai sąžalynai daugiau primena kemsynus, nei ramaus poilsio miškoparkinę pajūrio juostą. Šioje Kuršių nerijos kraštovarkinėje juostoje reikia atlikti rekreacinės miškotvarkos darbus, kurie padidins ramaus poilsio galimybes pajūryje.

Sudėtingiausias uždavinys buvo sulaukyti supustyto kopagūbrio slinkimą, sutvirtinti jį ir apželdinti, taip išsaugant patį kopagūbrį ir apsaugant Kuršių marių pakrantėje besikuriančias gyvenvietes. Aukštas, sausas, vėjo pustomas kopas apšodinti mišku buvo sunkiausia. Tokioje žemėje geriausiai tiko introdukuotas augalas – atsivežta iš Danijos kalninė pušis (*Pinus montana*). Tai – pušis neužauga, galinti augti sausuose nederlinguose smėlynuose [18]. Tik šios pušelės, plačiai šaknimis išsitverdamos į smėlį žemės paviršiuje, sutramdo lakųjų smėlį ir pastoja kelią slenkančioms kopoms. Vienu metu kopų sutvirtinimo ir apželdinimo darbus dirbdavo 600–800 žmonių [4, 19] (3 pav.). Iki mūsų dienų išliko tik du neapželdintų kopų ruožai: tarp Juodkrantės ir Pervalkos esančių „kauburėtųjų“, „pilkųjų“, „plikųjų“ arba „mirusių“ kopų ruožas ir į pietus nuo Nidos esantis „keliaujančio“ smėlio kopų ruožas, vadinamas Parnidžio kopomis.

Šiuo metu ant didžiojo kopagūbrio augančios kalninės pušelės pasiekė amžiaus ribą ir kai kuriose vietose pradėtos keisti paprastą pušimi. Neatsparių vėjavartai pušų veisimas didžiojo kopagūbrio aukštumose mažina kraštovaizdžio ekologinį ir fizinį smėlio kopų stabilumą. Ypač svarbu išsaugoti šios Kuršių nerijos kraštovarkinės juostos želdinimo būdus, miškų ir kopų priežiūros bei tvarkymo tradicijas.

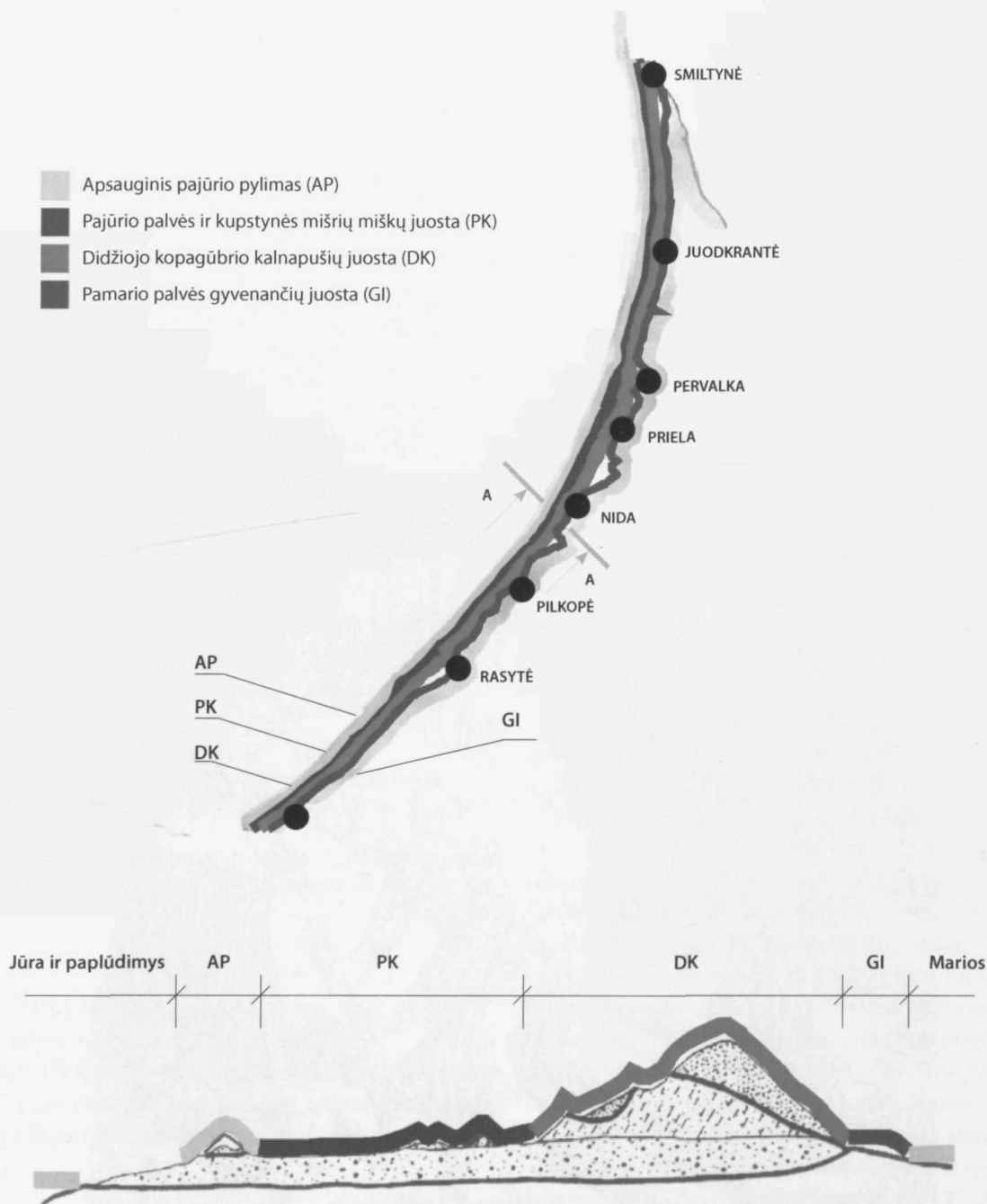

3 pav. Kopų sulaikymo, sutvirtinimo ir apželdinimo darbus vienu metu nerijoje dirbdavo 600–800 žmonių, daugiausia moterys
 Fig 3. Works for retaining, reinforcement and afforestation of dunes were performed by 600–800 people at a time (mainly by women)

Morfologinė kraštovaizdžio sandara. Per XIX a., išmoningai panaudojęs vėjo jėgą ir žaliąją gamtos medžiagą, smėlio dykynėje žmogus sukūrė išskirtinį stebuklą – kultūrinį kraštovaizdį. Šio kraštovaizdžio išilginės skirtingos paskirties juostos kurtos siekiant sutramdyti pusiasalį naikinančią gamtos stichiją ir sudaryti ekologiškai stabilią galimybę žmogui jame gyventi.

Trys apsauginės juostos (apsauginis pajūrio pylimas – nukreipti jūros vėją aukštyn, pajūrio palvės miškai – gerinti mikroklimatą, didžiojo kopagūbrio kalnių pušų apklotas – užtikrinti kopagūbrio stabilumą ir gyvenviečių saugumą) ir viena saugomoji (gyvenviečių) funkcinės juostos – tai Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio morfologinės sandaros pagrindas, nusakantis tolesnes kraštovaizdžio priežiūros, panaudos, tvarkymo

4 ir 5 pav. Prof. J. D. Titijaus 1768 m. pasiūlyta Kuršių nerijos kraštovaizdinė koncepcija: trys išilginės želdinių juostos, skirtos apsaugoti ketvirtąją – pamario gyvenviečių juostą

Fig 4–5. Spatial concept of the Curonian Spit suggested by Prof. J.D. Titijus in 1768: three longitudinal belts of afforestation should protect the fourth belt of settlements

bei išsaugojimo gaires tęsiant kultūrinio kraštovaizdžio kraštovaizdines tradicijas (4, 5 pav.). Trijų juostų apsauginė zona ir saugomoji gyvenviečių juosta sudaro XIX a. suformuoto Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio socialinio saugumo, ekologinio stabilumo ir vizualinio savitumo esmę.

Vizualinė kraštovaizdžio struktūra. Šiandieninis Kuršių nerijos kraštovaizdis – ne šiaip sau sukultūrinta gamtinė aplinka. Tai gerai apgalvotos viso XIX šimtmečio žmonių veiklos palikimas, kurtas ekstremaliomis sąlygomis gelbstint pusiasalį ir save nuo grėsmingos gamtos stichijos.

Per XIX a. suformuotas ir apželdintas apsauginis pajūrio pylimas, mišku apšodinta pajūrio palvė, sutvirtintas ir kalnapušėmis apželdintas didysis kopagūbris sudaro ne tik tvirtą pamaro gyvenviečių apsauginę trijų juostų žaliąją zoną, bet ir suteikia Kuršių nerijos kraštovaizdžiui savito vizualinio išraiškimumo, nepakartojamo išskirtinumo. Daugiau kaip šimtmetį aukščiausiose zonos vietose auga atspariausios vėjavartoms kalninės pušys, žemiausiose – aukštaūgiai medžiai, o ant apsauginio pajūrio pylimo – giliašaknės smėliamėgės žolės ir krūmai. Žiūrint nuo jūros ir marių, nerijos kraštovaizdis yra tarsi triapakopė, į viršų tamsėjanti terasinė miško juosta. Tokia terasinė juosta sulaiko bei nukreipia aukštyn įsibėgėjusį jūroje vėją ir džiugina akį skirtinga spalvine gama visais metų laikais.

Žvelgiant nuo Parnidžio kopos aukštumos, galima gėrėtis plačių nerijos kraštovaizdžio panoramų įvairove. Pietų pusėje atsiveria šviesa ir šešėliais akinanti „keliaujančių kopų“ virtinė, šiaurėje – XIX a. žmogaus sodintas didžiojo kopagūbrio tamsus kalnapušių kilimas. Kopagūbrio papėdėje matyti intensyviausiai urbanizuotos vietos – raudoni pamaro gyvenviečių namų čerpių stogai. Vakarų pusėje, už margaspalvio pajūrio palvės miško palei jūrą tęsiasi žmogaus triūsų suformuotas gelsvas apsauginis pylimas. Tai savitos kultūrinto kraštovaizdžio vizualinės raiškos kraštovarkinės juostos, kurioms reikia individualios priežiūros, naudojimo bei skirtingo tvarkymo būdo. Pradėtas kalnapušių keitimas paprastą pušimi ne tik kelia vėjavartų grėsmę, bet ir keičia paties kultūrinio kraštovaizdžio vizualinį charakterį.

Kultūrinė vertė ir visuomeninė reikšmė. Kuršių nerijos kraštovaizdžio kūrimo bei tvarkymo tradicijos ir jų rezultatas yra fenomenalus reiškinys, turintis išskirtinę pažintinę reikšmę žmogaus ir gamtos santykių supratimui, reguliavimui, paties kraštovaizdžio priežiūros, naudojimo bei tvarkymo reglamentavimui. Šioje teritorijoje žmogus, beveik atskirtas nuo žemyno, gyvenantis iš žvejybos, verčiamas atšiaurios nerijos gamtos savaip tvarkė aplinką, kūrė gyvenvietes, statė pastatus ir juos puošė. Niekur kitur Lietuvoje nerasime tokių savitų kalninėmis pušaitėmis apšodintų smėlio kopų, jų papėdėje prisiglaudusių, žaliame pušų kilime paskendusiu žvejų gyvenviečių, įvairiais simboliais paženklintų vėtrungių su vimpalais.

Žalioji kopų apdaras liudija nelengvą žmogaus kovą, grumtį jei gamtos stichija, jo sumanumą pritaikant prie aplinkos, o laivų vėtrungės ir namų puošyba – tradicinius gyventojų verslus. Pats kraštovaizdis

yra unikalus išnykusio etnos kultūros ir kraštovarkos tradicijų liudytojas [4].

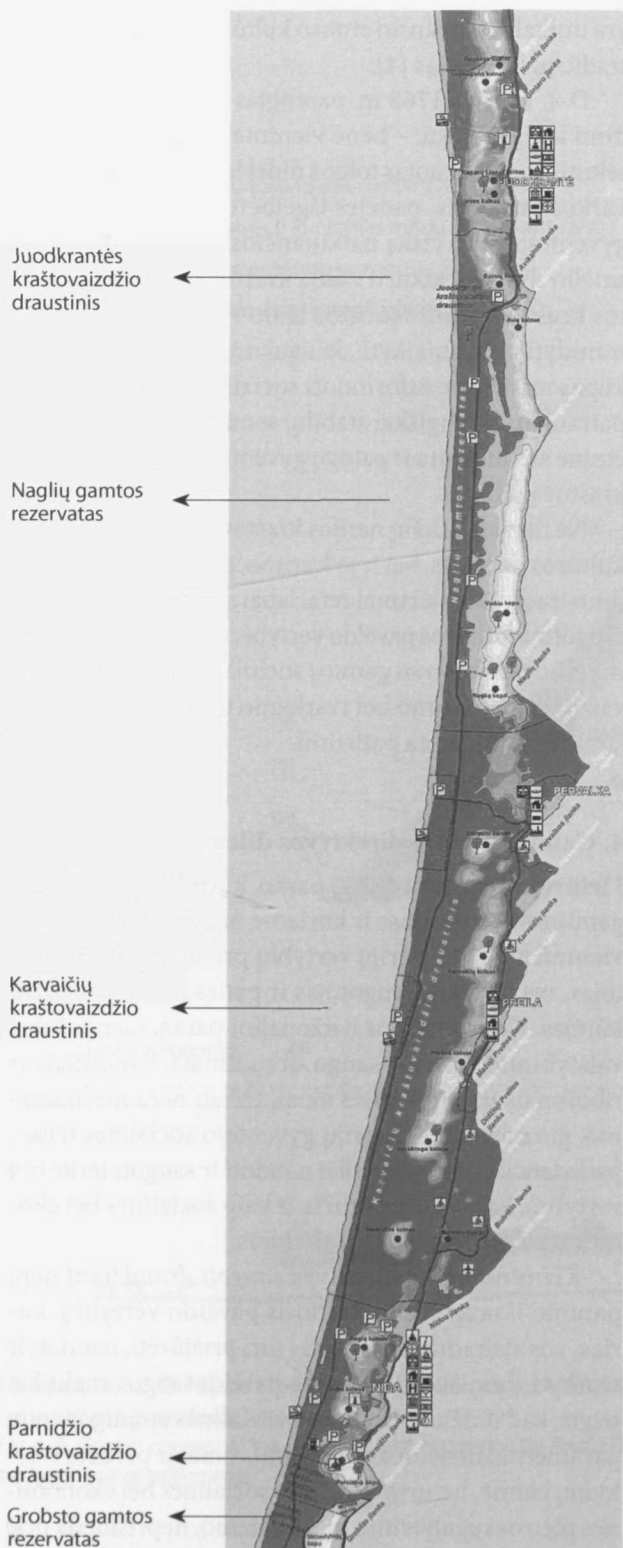
D. J. Titijaus 1768 m. parengtas darbas, kaip apželdinti kopas mišku, – bene vienintelis XIX a. Europoje sėkmingai realizuotas tokios didelės teritorijos kraštovarkos projektas, padėjęs išgelbėti patį pusiasalį ir jo gyventojus nuo viską naikinančios gamtos stichijos ir smėlio dykroje sukurti naują kraštovaizdį. Jo nustatytos kraštovarkinės juostos leido visiems laikams sutramdyti vėją, sulaikyti „keliaujančią“ smėlį, sutvirtinti kopas miškais ir suformuoti socialiai saugų, estetiškai patrauklų, ekologiškai stabilų, semantiškai įprasminantą etnine architektūra ir patogų gyventi bei ilsėtis kultūrinį kraštovaizdį.

Ne tik pats Kuršių nerijos kraštovaizdis, kaip žalioji kultūros paveldas, bet ir jo kūrimo, priežiūros ir naudojimo tradicija išskirtinai reta, labai svarbi ir dėmesingai saugotina kultūros paveldo vertybė, liudijanti nenuilstamą žmogaus kovą su gamtos stichija, kultūrinio kraštovaizdžio formavimo bei tvarkymo tradicijas, paremtas šimtmečiais kaupta patirtimi.

4. Gamtosauginės direktyvos dilema

Lietuvoje nėra valstybinio parko, kuris būtų įkurtas tik gamtinėse teritorijose ir kuriame negyventų žmogus – vienintelis šių teritorijų vertybių prižiūrėtojas, naudotojas, tvarkytojas, saugotojas ir paties parko įvaizdžio kūrėjas. Kuršių nerijos nacionalinį parką, kaip ir kitus valstybinius parkus, saugo draudimais, baudimais ir ribojimais paremti teisės aktai, tačiau nėra mechanizmo, ginančio šių teritorijų gyventojų socialines teises, padedančio jam racionaliai naudoti ir saugoti teritorijų vertybes, kaip kultūros turtą ir kaip socialinės bei ekonominės gerovės kūrimo išteklius.

Gamtosauginė direktyva saugoti draudžiant nėra paranki išsaugojimui kultūros paveldo vertybių, kurias, vos atsiradusias, žmogus turi prižiūrėti, naudoti ir tvarkyti. Žymiausieji pasaulio paveldosaugos analitikai teigia, kad didžiuliai fizinės ir vizualinės apsaugos zonų parametrai, nedemokratiški draudimai ir perdėta tvarkymų baimė, neturint tinkamo socialinės bei ekonominės plėtros reguliavimo mechanizmo, neprisideda prie kultūros paveldo vietovių apsaugos gerinimo. Žmogaus apgyventose teritorijose draudimais, baudimais ar teisių suvaržymais paremtą gamtosauginę direktyvą jie siūlo keisti saugomojo tvarkymo reglamentais, skatinančiais pačius naudotojus tvarkyti ir saugoti savas gėrybes [5–8].

6 pav. Paklūstant gamtosauginei direktyvai, nustatytos rezervatų ir draustinių teritorijos kerta visas tradicines pusiasalio kraštovaizdžio juostas skersai vienodu režimu nuo marių iki jūros (ištrauka iš Kuršių nerijos nacionalinio parko planavimo schemos (generalinio plano))

Fig 6. According to the natural protection directive, areas of reserves and preserves cross all the traditional landscape belts with a uniform regime (fragment from planning scheme (Master Plan) of the Curonian Spit National Park)

Tačiau 1994 m. Kuršių nerijos nacionalinio parko planavimo schemoje ir Neringos savivaldybės generaliniame plane numatytas vienodas gamtinių rezervatų ir kraštovaizdžio draustinių teritorijos baudų ir draudimų režimas visose kraštovaizdžio tradicinio tvarkymo juostose nuo marių iki jūros skersai neriją (6 pav.). Naujai (2007 m.) parengtame Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo plane išskirtos konservacinio prioriteto teritorijos, kurioms taikomas gamtinio rezervato ar kraštovaizdžio draustinio režimas didžiąsą teritorijose taip pat kerta Kuršių neriją nuo marių iki jūros. Tokia „skersinė“ Kuršių nerijos kraštovaizdžio tvarkymo ir apsaugos koncepcija iš esmės prieštarauja keturių Kuršių nerijos kraštovaizdžio juostų „išilginio“ tvarkymo tradicijoms.

Apželdinant didį kopagūbrį, dalis neapželdintų kopų palikta kaip neapgalvotos žmogaus veiklos gamtoje liūdny pasekmės liudytojos. Kopų ruožas tarp Juodkrantės ir Pervalkos – tai XVII–XVIII a. dėl žmogaus neapdairumo kilusių smėlio audrų padarinys. Jos dabar vadinamos „plikosiomis“, „pilkosiomis“ ir net „mirusiomis“ kopomis. Šios kopos nebuvo ir nėra gamta be žmogaus. XIX a. kopų slinktį ir kitus gamtos stichijų griaujamuosius procesus stabilizavo pajūrio pylimo kūrimo ir palvės želdinimo darbai. Ši „mirusių“ kopų teritorija – tai prieš du šimtmečius smėlio palaidoto Naglių kaimo keturių gyvenviečių vieta, kur vis dar iškyla į žemės paviršių senieji gyvenviečių ir kapinių reliktai, tai yra archeologinių radaviečių teritorija [4, 18, 19]. Čia buvo kuriamas lietuviškas filmas „Moteris ir keturi jos vyrai“, lyg nostalgiskas prisiminimas apie to krašto žmones ir jo praeitį, mene įprasminantis šią teritoriją. Šiuo požiūriu „mirusių kopų“ – tai keturių Naglių gyvenviečių kūrimosi ir žūties istoriją liudijanti asociatyvinė vietovė. Nors istorine ir asociatyvine prasme „mirusių“ kopų kraštovaizdis atitinka Pasaulio paveldo komiteto patvirtintą reliktinio asociatyvinio kultūrinio kraštovaizdžio kategoriją, tačiau ši teritorija nuo pat marių iki jūros (kertant didį kopagūbrį, kupstynę ir palvę bei pajūrio pylimą) paskelbta Naglių (tarsi įprasminant Naglių gyvenviečių tragediją) gamtiniu rezervatu, bet ne kultūrinio draustinio ar rezervatu [22] (6 pav.). Kita vertus, kyla klausimas, kuo šiame rezervate apsauginio pajūrio pylimo ir pajūrio palvės ruožas skiriasi nuo ne rezervato teritorijose esančių ruožų, kuriuose netaikomas gamtinio rezervato režimas, reikalaujantis saugoti kraštovaizdį draudžiant bet kokią ūkinę ar rekreacinę veiklą?

Itin unikali teritorija – pustomos kopos piečiau Nidos. Tai irgi neapdairios žmogaus veiklos padarinius

menanti vietovė, liudijanti gyvuosius Kuršių nerijos tragedijos procesus. Šios kopos mena akmens amžiaus ir dviejų XVII a. užpustytų Nidos gyvenviečių istoriją, prancūzų belaisvių tragediją, Antrojo pasaulinio karo padarinius. Be to, ir pats „Mirties slėnio“ pavadinimas kelia žūties asociacijas, o „Sklandytojų kopa“ primena Nepriklausomos Respublikos sklaidymo mokyklos tragediją. Pats Parnidžio kopos, persiritusios per senąją Nidą, pavadinimas mena tragišką Nidos gyvenvietės istoriją, o po Nepriklausomybės atkūrimo kopos viršūnėje uragano „Anatolijaus“ nugriauto 14 m aukščio ir 36 t akmeninio stulpo-saulės laikrodžio-kalendoriaus luitai taip pat liudija griaujamąją gamtos stichijos galią. Šią vis dar „keliaujančią“ smėlio teritoriją, kaip ir „mirusias kopas“, vargu ar galima vadinti gamtine ir skelbti Grobšto gamtinio rezervatu bei Nidos geomorfologiniu draustiniu [22]. Tai asociatyvinio kultūrinio kraštovaizdžio teritorija, palikta neapželdinta ne tik akiai pasigrožėti, bet ir priminti, kas gali nutikti iškirtus miškus. Šių teritorijų apsaugai geriau tiktų ne gamtos rezervato, bet asociatyvinio kultūrinio kraštovaizdžio draustinio režimas.

5. Išvados

- XVIII a. kilo grėsmė pačiai nerijai būti nupustytai į Kuršių marias. XIX a. žmogus ėmėsi išsaugoti pusiasalį – pustomo smėlio dykynėje sukūrė kraštovaizdį, kurį šiandien ir matome.
- Per du šimtmečius Kuršių nerijos kraštovaizdis įgijo savitą morfologinę sandarą, vizualinę raišką, savąjį ekologinį tabu ir kūrimo, priežiūros, naudojimo, tvarkymo, o kartu ir saugojimo tradicijas.
- XIX a. atlikti Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio kūrimo išilginėmis pajūrio pylimo, pajūrio palvės, didžiojo kopagūbrio ir gyvenviečių juostomis darbai, skiriant kiekvienai juostai tam tikrą paskirtį ir atitinkamą priežiūros bei tvarkymo režimą, yra Kuršių nerijos visų laikų kraštotvarkinis pagrindas.
- Rengiant 1994 m. Kuršių nerijos nacionalinio parko planavimo schemą ir Neringos generalinį planą, paremtą gamtamoksliniu ir gamtosauginiu prioritetu, buvo neįvertinta Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio kūrimo, priežiūros, naudojimo bei tvarkymo šimtametė tradicija. 2007 m. rengiant Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo planą, kraštotvarkinės tradicijos taip pat neįvertintos.
- Nepaisant UNESCO pripažintos Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio, kaip pasaulinės reikšmės kultūros vertybės, bei jo kūrimo ir tvarkymo tradicijų, teritorijos sudalijimas skersai, numatant jos dalims vienodą gamtinį draustinio ar rezervato režimą, perkertant visas keturias kultūrinio kraštovaizdžio istorinio formavimo tradicines juostas, yra Kuršių nerijos kraštotvarkinių tradicijų ignoravimo pasekmė, kurią reikėtų įvardyti kaip Kuršių nerijos kraštodarka.
- Rengiant Neringos miesto savivaldybės bendrąjį planą, reikėtų pasinaudoti šimtmete Kuršių nerijos kraštotvarkinių tradicijų patirtimi ir vengti gamtosauginės direktyvos spragų.

Literatūra

- Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 1999.
- Expert Meeting on Cultural Landscape in Eastern Europe*. Bialystok, Poland: The Centre for the Preservation of Historic Landscape. A National Institution of Culture, 1999, p. 38–82.
- ICOMOS NOVELES / NEWS. Paris: International Council on Monuments and Cities, 2001, Vol 11, No 1.
- BUČAS, J. *Kuršių nerijos nacionalinis parkas*. Vilnius: Savastis, 2001. 475 p.
- FITCH, J. M. *Historic preservation. Curatorial management of the built world*. JAV: University Press of Virginia, 2001. 433 p.
- TYLER, N. *Historic preservation. An introduction to its history, principles, and practice*. New York, London: W. W. Norton and Company, 2000. 254 p.
- Conservation in changing societies. Heritage and development*. Leuven: Raymond Lemaire International Centre for Conservation, 2006. 438 p.
- TUNG, A. M. *Preserving the world's great cities. The destruction and renewal of the historic metropolis*. New York: Three rivers press, 2001. 469 p.
- NISHAMURA, Y. Rethinking the notion of setting in changing landscape. *ICOMCS*, January, 2005, Vol 15, No 1.
- BUMBARU, D. Monuments and sites in their setting – Conserving cultural heritage in changing townscapes and landscapes. *ICOMCS*, January, 2005, Vol 15, No 1.
- KVYKLYS, B. *Mūsų Lietuva*, t. IV (antroji laida). Vilnius, 1991.
- VILIAMAS, N. *Kuršių nerija. Slenkančios kopos ir jų įtaka statyboms*. Kaunas, 1932.
- KRIŠTAPAVIČIUS, H. Užpustyti Kuršių nerijos kaimai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1957, Nr. 3.
- PAUL, K. H. *Morfologija und Vegetation der Kurischen Nehrung*. Halle, 1994.
- MAGER, F. *Die Landschaftsentwicklung der Kurischen Nehrung*. Königsberg, 1938.
- Valstybinio Kuršių nerijos miško parko organizavimo ir išvystymo projektas 1979–1988 metams. Lietuvos miškotvarkos įmonė „Miško projektas“, Kaunas, 1977–1978.

17. MINKEVIČIUS, V. Vėjas smiltį neša. *Mūsų gamta*, Nr. 9, 1965.
18. SAKALAUSKAS, T. *Čakona (Užmario smėlio kalnai ir XXX vizijų)*. Vilnius, 1994.
19. BEZZENBERGER, A. *Die Kurische Nehrung und Bewohner*. Stuttgart, 1889.
20. *Lietuvos pajūris*. Kaunas, 1931.
21. DAUJOTAS, M. *Lietuvos pajūrio smėlynų apželdinimas*. Vilnius, 1958.
22. Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo planas (sprendiniai). Valstybinis žemėtvarkos institutas. Vilnius, 2007.

THE PROBLEM OF LAND MANAGEMENT TRADITIONS IN THE CURONIAN SPIT

J. Bučas

Abstract. The Curonian Spit was inhabited six thousand years ago. During this period its survival was menaced by natural forces. The 17th–18th centuries faced unreasonable deforestation of the Curonian Spit and opened its dunes to wind erosion. In the 18th century 14 settlements were hid under moving sand. The Spit survival was in danger of being flown under the Curonian Lagoon waters. At the beginning of the 19th century radical actions were taken to save the Curonian Spit damaged by wind erosion. Tremendous ecological awareness of some natural powers as wind and flora helped man to create a landscape which was described at UNESCO General Conference as a worldwide worth cultural heritage and enrolled in the World Heritage List as a cultural landscape of universal worth illustrating the history of dramatic coexistence of nature and man.

The paper describes the Curonian Spit as a cultural landscape, its historical formation and present management, discusses its creation and management traditions and evaluates them while preparing the Curonian Spit National Park management plan as well as the Master Plan of Neringa city.

Keywords: the Curonian Spit, cultural landscape, management plan, landscape management traditions.

JURGIS BUČAS

Dr Habil, Prof, Dept of Architecture and Land Management, Kaunas University of Technology (KTU), director of Land Management Centre, Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lithuania. E-mail: salva@takas.lt

Projects: author of 42 projects of architectural design. Membership: council member and expert of over 10 international and national institutions and organizations. Honorary awards: laureate of several competitions; holder of Lithuanian Great Duke Gediminas Medal (2002); Testimonial of the Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania on the occasion of receiving the Second Premium for educational manual “Land Management Fundamentals” (2003); the title of the Lithuanian Science Premium Laureate for the cycle of scientific works “Culturological research of Lithuanian towns and countryside” (1980–2002). Publications: author of 200 research papers and publicistic articles, 3 monographs, 1 manual, 3 educational textbooks, 2 analytic reviews; co-author of 9 monographs; author or co-author of 74 works of applied scientific research. Research interests: architecture, land management, preservation of cultural heritage, formation of cultural landscape.